

Лариса КОРОЛЬ,
кандидат
педагогічних
наук, доцент

Ніна ТАРАСЕВИЧ,
кандидат
педагогічних
наук, професор

ГЕТЬМАН ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ІВАН ЗЯЗЮН: ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ ДО ПЕДАГОГІКИ ДОБРА

Історія вітчизняної педагогіки уособлюється яскравими постатями звитяжців прогресивних ідей, романтиками за покликанням, чий гордий дух несхитно прагне поза межних висот, бо не вмє коритися стереотипам. Їхній життєвий шлях не назвеш легким, та завзяття і відданість справі всякчас долали перешкоди, торуючи стежки в Педагогіку Майбутнього. Їхніми іменами осяяний освітній поступ, адже вони зуміли згуртувати навколо себе небайдужих і повести їх до грандіозної справи творення Людини.

Праця опліч з особистостями такого ґатунку вже сама по собі дарунок долі. Справжній Учитель генерує ідею, вселяє віру в її можливості і щедро допомагає зреалізувати задуми. Автори особисто переконалися в цьому, працюючи і навчаючись у Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка в «Епоху Зязюна» (1975–1990 рр.).

То дійсно був надзвичайно насичений період пошуків, дискусій, напруженої праці, радості звершень із дещицею смутку, бо ж не завжди все йшло так, як очікувалося...

Заради істини зазначимо, що Полтавський педагогічний традиційно вважався гідним навчальним закладом. Уже той факт, що саме його закінчили найвидатніші представники педагогічної думки ХХ століття – А. Макаренко і В. Сухомлинський, викликає гордість за високославну історію вишу. Тут у середині сімдесятих самовіддано працювали відомі в Україні науковці Д. Ганич, Ю. Гулак, П. Дудик, А. Каришин, П. Падалка, Я. Побеленський, багато інших, чий імена й сьогодні тепло згадують колишні випускники. Проте в період падіння престижу професії вчителя в радянському суспільстві, відірваності педагогічної освіти від потреб школи, домінування постулатів знанневої парадигми якість професійної підготовки вчительства стрімко погіршувалася.

Роками у Полтавському педінституті, як і в багатьох вишах, намагалися вдосконалити ту чи ту ланку професійної підготовки, проте планам і намірам ніяк не вдавалося перерости у вагомий результат. І раптом, з першого погляду, тривіальне кадрове призначення на-

дало руху педагогічному довіллю спершу інституту, а відтак регіону й усїєї країни.

До провінційно-тихої Полтави, до узвичасного, розміреного життя її педінституту приїхав із Києва тридцятишестирічний ректор (наймолодший у державі) і враз перекроїв модус нашого буття. Іван Андрійович Зязюн виступив ініціатором атакувального наступу на ситуацію «перманентного вдосконалення, поліпшення та підняття на ще вищий щабель».

Молодий кандидат філософських наук прибув до Полтави «... зі сформованим своїм баченням інституту, де навчалися Макаренко та Сухомлинський», і вже за місяць перебування на посаді оприлюднив програму виведення ПДПІ на рубезі вищого навчального закладу з найсучаснішими технологіями підготовки вчителя, а головне – новою психологією ставлення до професії.

За його спогадами, амбітність задуму полягала в намірі «...зробити Полтавський педагогічний інститут таким, що рівних йому не буде серед усіх педагогічних закладів...», а сама програма ґрунтувалася на десяти принципах:

1. Найгуманніші взаємовідносини викладачів і студентів.
2. Педагог як учитель – взірець моральності для студентів, приклад для наслідування в професійному самовдосконаленні.
3. Процес навчання в інституті – розвиток потреби в самонавчанні.
4. Інститут – центр культури Полтави й області.
5. Інститут – центр гуманітарної науки Радянського Союзу з упровадження в життя гуманістичної педагогіки А. Макаренка і В. Сухомлинського.
6. Педагогіка – мистецтво (К. Ушинський), його творення – індивідуальний розвиток педагогічних можливостей кожного студента (формування педагогічної майстерності – А. Макаренко).
7. Основа духовності – Краса і Добро («філософія серця» Г. Сковороди), основа наукового пошуку – Істина.
8. У поєднанні Істини, Краси, Добра відбір учнівської молоді на вчительську професію за «спорідне-

ною працею» (Г.С. Сковорода).

9. Основа конкурсних іспитів в інституті – творча співбесіда на виявлення педагогічної обдарованості.

10. Плекання гордості кожного викладача і студента за належність до вищого навчального закладу, відомого у світі педагогічними талантами, постійне вболівання за його авторитет.

Перераховані принципи лягли в основу ректорської програми, яка, не відкидаючи окремих позитивних надбань попередніх років, утілювалася в повсякденну практику ВНЗ настільки динамічно, подеколи навіть радикально, що зажила розбіжних ставлень і оцінок.

Прикметно, що ректор, проголосивши ці новаторські положення, сам став прикладом самопожертви відродження високого духу вишу. Пригадується бажання Івана Андрійовича залучити викладацьку громаду до обговорення методологічних нюансів перебудови життя інституту. У перші ж тижні ректорства він запросив педагогічний колектив на зустріч, яку назвав «науковим четвергом», де виступив із презентацією своєї теорії становлення естетичного досвіду особистості. То був цікавий, мобілізувальний виступ у старенькій сорок п'ятій аудиторії, заповненій ушент. Ми побачили серйозного науковця і вольового керівника, який висунув пропозицію щочетверга проводити наукові зібрання, де б спочатку керівники підрозділів, а потім і викладачі могли поділитися набутками, і тим самим примножити творчий потенціал усього колективу. І ми вже чекали продовження, але ректорський почин залишився єдиним науковим четвергом: мабуть, Іван Андрійович відчув, що колектив наразі ще не готовий до відкритих обговорень...

Відтак дії нового керманіча приголомшували, епатували, когось заражали настроєм змін, а в декого викликали глухий спротив. Він особисто вітав викладачів із уродинами (правда, бувало, від несподіваного виклику до кабінету ювілянти відчували певне емоційне напруження); зніціював створення хорového колективу «Калина» і завзято співав на всіх його репетиціях і концертах; він започаткував регулярні ректорські зустрічі зі студентами; раз і назавжди відкрив двері свого кабінету не лише перед керівниками, а перш за все, перед кураторами, перед кожним, хто виявляв бажання розв'язати навіть незначну виробничу проблему; ввів «диктатуру чистоти», дотримування ділового стилю в одязі (поголоски про «зязючки» (краватки) блискучо рознесли в освітянському просторі); підписав наказ-табу на паління в приміщеннях, і догани за його порушення посипались і на студентів, і на викладачів, і на співробітників.

Ректор перевиховував, передовсім, власним прикладом, давав підлеглим взірці самостійності у всьому.

Початок його роботи в Полтаві збігся в часі з написанням докторської дисертації, яку він власноруч друкував на своєму «Ундервуді». Тексти дисертаційного дослідження, численних статей, плани виступів тощо Іван Андрійович завжди друкував сам. Здавалося, що невеличка друкарська машинка в руках великої людини, відчуває, що саме автор, а не секретарки з лаборантами, карбують на папері ректорські думки.

Утім, слід визнати, що запроваджені в перші місяці заходи були лише провісниками тих ідей першої особи інституту, які протягом 1975–1990 рр. докорінно трансформували життя в Полтавському педагогічному. Тогочасні реформаторські кроки ректора переконують у визначальній ролі лідерства, ініціатив, особистих переконань, вимогливості керівника ЗВО у справі оновлення діяльності закладу.

Концептуальною віссю реорганізації навчально-виховного процесу Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка вважаємо цільову комплексну програму «Вчитель» (Школа–педвиш–школа)», укладену 1976 р. Саме ця дата в історії вищого навчального закладу оприявила початок творення логічно стрункої системи професійної підготовки майбутнього вчителя, якісно нетотожної зужиткованим підходам.

Значущість програмного документа вимагає пригадати основні напрями й етапи його реалізації.

Цільова комплексна програма «Вчитель» (Школа–педвиш–школа)» Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка (1976–1990 рр.) складалася з наступних етапів: *етап допрофесійної підготовки майбутнього вчителя, напрями* – професійна орієнтація, добір і підготовка шкільної молоді; професійний відбір абітурієнтів експертною комісією на обов'язковій співбесіді. *Етап професійної підготовки майбутнього вчителя, напрями* – оволодіння основами педагогічної майстерності; безперервна педагогічна практика в базових навчальних закладах. *Етап післявишівської підготовки майбутнього вчителя, напрями* – вивчення адаптації молодих учителів – випускників інституту.

По суті, Програма «Вчитель» започатковувала безперервне професійне вдосконалення педагога – ідею, яку через багато років почали пропагувати як інновацію європейського стибу, чомусь відмовившись від вітчизняного досвіду.

Націленість масштабного експерименту на розвиток особистості майбутнього вчителя, на опанування ним механізмів творчої самореалізації в професійній діяльності зумовила впровадження в навчальний процес нової дисципліни – «Основи педагогічної майстерності»

(ОПМ). Сьогодні можемо впевнено ствердити, що курс на педагогічну майстерність у виші став найреволюційнішим діянням І. Зязюна як ректора.

Визначальним у цьому був особистий досвід Івана Андрійовича, набутий у Київському театральному інституті імені І. Карпенка-Карого, де традиційно панував культ сценічної майстерності. «Сценічна майстерність була прообразом педагогічної майстерності», – писав І. Зязюн, – «Як тільки я приїхав, то викликав до Полтави народну артистку України Валентину Іванівну Зимню, яка вела курс сценічної майстерності, і вона показала оці екзерсиси, що надзвичайно вплинуло на аудиторію, на студентів. ... Був показ вправ, які задаються на пам'ять, на увагу, на мислення, на дію і так далі ...».

Як пересвідчуємося, задум полягав у розвиткові індивідуальних природних особливостей майбутнього вчителя шляхом спеціальної підготовки, яка б вивела студента на сприйняття педагогічної діяльності як мистецької дії, копіткої праці над собою, постійного самовдосконалення.

Отож, 1979 року з'явився знаменний наказ ректора, де кафедрі педагогіки і психології належало розробити програму курсу педагогічної майстерності з чітко визначеним обсягом (14 годин теоретичних і 16 практичних), також документувалася вимога створити на кожному факультеті кабінети педагогічної майстерності.

З легкої руки І. Зязюна група викладачів психолого-педагогічної кафедри приступила до аналізу висновків і пропозицій академічної науки, навчальних програм ВНЗ, передового досвіду, побажань педагогічних колективів. Створювався, так би мовити, теоретичний плацдарм для штурму царини когнітивно-репродуктивних стереотипів підготовки майбутнього вчителя. Емпіричні дані дозволили виявити неадекватності в змісті психолого-педагогічної підготовки, які призводили до професійної безпорадності студентів-практикантів і молодих учителів у повсякденних ситуаціях шкільного буття. Інтенсивний теоретичний пошук допоміг науковцям ПДПІ розгледіти концептуальні контури нового напрямку професійної підготовки майбутнього вчителя. Дійсно, прецедентів подібного курсу не було, тож поїздки до кращих бібліотек країни, санкціоновані ректором, увінчалися створенням проєкту – програми з основ педагогічної майстерності.

Того ж року вчена рада інституту одногослосно прийняла ухвалу про введення 30-годинного спецкурсу «Основи педагогічної майстерності» для студентів-випускників.

Керуючись вимогами професіограми вчителя, укладачі спецкурсу включили до його програми важливі теоретико-практичні питання. Ректор не приховував

своєї радості з цього приводу. На загальних зборах він усім показував тоненький свіждрук і вже жив втіленням програми.

Адміністрація інституту, Іван Андрійович особисто дуже відповідально й обачливо поставилися до кожного аспекту, що стосувався дебюту «Основ педагогічної майстерності», а понад усе – кадрового питання.

Керівництву ВНЗ було непросто визначитися з кандидатурами викладачів. Спершу планувалося, що лекції спецкурсу читатиме відома в країні фахівчиня з питань майстерності вчителя професорка Н. Кузьміна, якій надіслали офіційне запрошення. Однак учена повідомила про неможливість тривалого ділового відрядження до Полтави. Виникла дилема: відкласти впровадження розробленої програми ОПМ на невизначений термін і продовжити перемовини про співпрацю з Н. Кузьміною, або приступити до негайного виконання запланованого.

Ретельно обміркувавши всі *pro* і *contra*, 1979 року вчена рада ПДПІ прийняла рішення самотужки взятися за нову справу, яке виявилось історичним для вищого навчального закладу, окресливши стратегічний курс – навчання студентів основам педагогічної майстерності.

Утілення теоретичної частини програми довірили авторитетним викладачам різних факультетів (доцентам Н. Хоменко, П. Загайкові, М. Безкишкіній (філологічний), М. Авдєєвій (історичний), Н. Кривошопці (природничий), О. Верезомській (фізико-математичний)). Лекцію «Елементи акторської майстерності вчителя» читав у великій актовій залі ректор, практичні заняття проводили співробітники психолого-педагогічної кафедри (сектор педагогічної майстерності) за участю вчителів-методистів.

Лекції Івана Андрійовича були особливими: впевненою ходою лектор крокував до сцени, якусь мить його проникливі очі пильно вдивлялись у слухачів, насичуючи всіх і кожного неймовірною, «зязюнівською» харизмою, а далі лунала перша фраза, й аудиторію підкоряла жива енергетика мудрості. Щоби продемонструвати силу педагогічного впливу, І. Зязюн удавався до техніки нав'ювання в стані бадьорості. То мимовільно вируючи дебатами, репліками, запитаннями, то завмираючи тишею, зал усотував кожную думку, кожную фразу, вкотре пересвідчувався в професійній значущості позитивних емоцій, високого артистизму. Після лекції ментикували: наш ректор може все.

Іван Андрійович уважав, що запровадження курсу педагогічної майстерності має стати колективною справою. Розпорядження ректора зобов'язало всіх викладачів, за винятком докторів наук, проректорів і деканів, написати реферати з педагогічної майстерності. Належало детально розкрити роль і перспективи

кожної навчальної дисципліни (спецкурсу, спецсемінару) щодо формування професійної майстерності майбутнього вчителя, подати конкретні пропозиції стосовно перебудови своєї методики викладання. Увагу до підготовки робіт із боку адміністрації інституту цілком правомірно назвати екстраординарною: ректорат регулярно заслуховував звіти завідувачів кафедр про стан написання співробітниками рефератів. Методична комісія ПДПІ після прискіпливих кафедральних обговорень рецензувала роботи, а висновки, що враховувалися при обранні викладачів на посаду, передавала до атестаційних справ. Результати досліджень доповідалися на щорічних загальноінститутських науково-практичних конференціях. Кращі роботи заохочувалися грошовими преміями, почесними грамотами. Так, у 1980 році було відзначено 11 робіт, із-поміж яких реферати Л. Алефіренко, Л. Баранника, Л. Безобразової, В. Горпинича й інших. 1984 року кращі реферати в кількості 19 папок експонувалися на Виставці досягнень народного господарства УРСР.

Залучення добірних викладацьких сил педінституту, творчих учителів Полтавщини, безпосередня участь у викладанні педагогічної першої особи інституту принесли очікувані результати: пройшла експертну перевірку й дістала загальне визнання проблематика спецкурсу; розроблений алгоритм проведення занять зарекомендував себе таким, що сприяє професійному розвитку у навчанні майбутнього вчителя.

І. Зязюн запропонував надіслати програму спецкурсу в усі виші України на рецензування. Відгуки були схвальними, хоча науковці дещо розійшлися в поглядах на терміни викладання. Студенти ж Полтавського педінституту наполягали на вивченні ОПМ із першого семестру, щоб активна педагогічна практика складала органічне продовження спецкурсу.

Нова 120-годинна програма «Основ педагогічної майстерності» (І. Зязюн, Т. Гавакова, І. Кривонос, Н. Тарасевич) для студентів I–IV курсів дозволила розширити академічні обрії дисципліни.

Прорецензувати другий варіант програми ректорат просив провідні виші всіх республік. На заклик озвалися колективи Алма-Атинського, Башкирського, Душанбінського, Кишинівського, Саратовського, Смоленського, Уфимського й інших педагогічних інститутів, а також Вільнюського, Львівського університетів. Особливу зацікавленість театральнораторськими вкрапленнями практичних занять виявив відомий педагог, ректор Чечено-Інгушського університету В. Кан-Калик: «...програма 198 р. заслуговує бути використаною всіма педвишами й університетами».

Тверде рішення Івана Андрійовича забезпечило 120-

годинній дисципліні «постійну прописку» в сітці академічного навантаження. У зв'язку з тим, що фізичні можливості сектора педагогічної майстерності як підрозділу психолого-педагогічної кафедри було вичерпано, наспіла об'єктивна необхідність в організації самостійної кафедри педагогічної майстерності, аналогів якій у практиці жодного з педагогічних ВНЗ країни на той час не було.

Першого червня 1981 р. Міністерство освіти УРСР (наказ 3-к від 01.06.81) задовольнило клопотання вченої ради ПДПІ про організацію експериментальної кафедри.

Після обговорення вченою радою інституту, наказом ректора затверджено перший персональний склад кафедри педагогічної майстерності – доценти Н. Тарасевич (завідувачка), Т. Гавакова, Л. Крамущенко, старша викладачка Г. Брагіна, асистентка Л. Савенкова.

Для ефективного проведення навчальних занять до роботи зі студентами почали залучати провідних фахівців інших установ на умовах сумісництва. Як-от: лабораторні заняття «Дихання», «Голос учителя» проводили викладачі вокалу Полтавського музичного училища імені М.І. Лисенка (А. Зима, Є. Нагорний), «Дикція» і «Міміка» – актори Обласного музично-драматичного театру імені М.В. Гоголя (В. Миронович, Ж. Северин).

Позитивно вплинуло на якість занять обладнання спеціалізованих кабінетів. На прохання ректора кафедра педагогічної майстерності розробила концепцію цих аудиторій, де головним засобом було забезпечення зворотного зв'язку в процесі організації мікровикладання. Уже в 1981–82 н.р. інститут мав таких чотири. Пульти управління для вчителя, автоматизована панель підказок, апаратура для відеозйомки, особливий дизайн, який створював ефект присутності у шкільному класі.

Вагомою назвемо роль співробітництва кафедри педагогічної майстерності з психолого-педагогічними кафедрами ПДПІ, науковцями й учителями, в результаті якого впродовж 1981–84 рр. за редакцією і за безпосередньої участі очільника вишу, видрукували комплекс «Методичних рекомендацій для занять з ОПМ» для студентів I–IV курсів. То були перші навчальні посібники з педагогічної майстерності.

Іван Андрійович, ратуючи за педагогізацію позааудиторної роботи зі студентами, завжди знаходив час відвідати виховні заходи кафедри педагогічної майстерності: урочистості з нагоди Дня вчителя, тематичні вечори в студентських кафе «Глобус» і «Ворсклянка», події популярного в ПДПІ тижня педагогічної майстерності (театралізоване розв'язання педагогічних задач, відкрите засідання лабораторії «Творче самопочуття педагога», щорічна конференція для першокур-

сників за книгою А. Макаренка «Педагогічна поема», конкурс публічного виступу «Добре око» тощо). А коли у вересні 1986-го при кафедрі педагогічної майстерності був організований педагогічний клуб «Паросток» (керівник Т. Дмитренко), котрий об'єднав студентів і молодих учителів-випускників ПДПІ, ректорат усіляко сприяв творчим відрядженням студентських команд «Паростка» у канікулярний час за адресами передового досвіду. Так, зустріч активу педагогічного клубу з ректором завершилася підписанням наказу про відрядження 19 студентів для вивчення досвіду директора школи В. Караковського і вчителя С. Лисенкової, 5 студентів – для вивчення досвіду вчителя-новатора Є. Ільїна, 5 студентів – до лабораторії експериментальної дидактики НДІ педагогіки Грузинської РСР для вивчення досвіду Ш. Амонашвілі.

Сьогодні ми усвідомлюємо, що той резонанс, який отримала діяльність полтавської кафедри педагогічної майстерності, був філігранно зрежисований її натхненником – І. Зязюном. Завдяки йому відбулось експонування методичного доробку на ВДНГ СРСР у 1984 році, проведення 1985 року семінару спільно з лабораторією соціологічних досліджень АПН, республіканського семінару завідувачів кафедр педагогіки тощо.

Справжньою перемогою творчого ректора і нової кафедри стало видання першого підручника «Основи педагогічної майстерності» (1987), рекомендованого Міністерством освіти України для педагогічних навчальних закладів.

Усі подальші творчі проєкти кафедри педагогічної майстерності здійснювалися за реальною участю та під керівництвом Івана Андрійовича.

У вересні 1989-го року І. Зязюна призначили Міністром освіти України. Він поїхав до столиці, та наші наукові дороги не розійшлися. Усупереч тому, що академічний обсяг ОПМ у Полтавському педагогічному скорочувався (зі 120 до 30 годин), удосконалювався науково-методичний супровід курсу силами викладачів кафедри у співавторстві з провідними вітчизняними вченими (І. Зязюн, В. Семиченко й інші).

У 1989-му І. Зязюн і представники його наукової школи (Г. Брагіна, Л. Крамущенко, І. Кривонос, Н. Пивовар, Н. Савельєва, В. Семиченко, Н. Тарасевич, М. Цуркава, А. Шумська) уклали навчальний посібник «Основи педагогічного мастерства», рекомендований Державним комітетом із народної освіти для педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Упорядковано «Словник термінології з педагогічної майстерності» (1995); вийшли друком критеріально-орієнтовані тести для діагностування рівня засвоєння програми курсу (1996); укладено хрестоматії для самостійної роботи

студентів (2001, 2005); підготовлено друге, доповнене і перероблене видання підручника «Педагогічна майстерність» за ред. І.А. Зязюна (2004) і третє 200 року.

Наукові успіхи було відзначено преміями АПН СРСР, медалями Виставок досягнень народного господарства, дипломом Державного комітету народної освіти, іншими нагородами, а підручник «Педагогічна майстерність» (1997) номінувався на Державну премію.

Виконана колективом надважлива робота доводить, що курс «Основи педагогічної майстерності», незважаючи на його присутнє скорочення, залишився чинником формування професійної майстерності майбутнього вчителя як у Полтавському державному педагогічному університеті імені В.Г. Короленка, так і в низці вітчизняних закладів вищої освіти.

Розроблена технологія формування у майбутнього вчителя основ педагогічної майстерності сприяла визнанню ПДПІ як науково-методичного центру.

У зореносний час Епохи Зязюна наукова думка кафедри працювала під надійним крилом ректора, кожен викладач демонстрував приклад самовідданого плекання Вчителя.

Тож було чимало теплих відгуків педагогів, які теж прагнули оновлення системи професійного навчання педагога, як-от: *«Парадокс сучасної освіти: студента готують до ролі вчителя, а протягом усього навчання він грає роль учня. Здається, ви цей бар'єр подолали. Ми вражені вашим натхненням і вашими студентами.»* (доктор Р Саск (Канада), 15.04.86); *«Ваш досвід є надзвичайно цінним. Комплексний підхід до формування особистості майбутнього вчителя заслуговує найвищої оцінки. Університетська програма перевантажена спеціальними дисциплінами, проте ОПМ слід увести, хоча б у скороченому вигляді. Веземо додому ваші плани курсу.»* (Р. Ляпковскіс, Г. Гульбіс, доценти Литовського державного університету, 24.03.84); *«Ваш курс „Основи педагогічної майстерності“ поза конкуренцією в системі вищої школи. Це якісний стрибок у змісті й методах сучасної вишівської підготовки фахівців. Будемо намагатися наслідувати ваш приклад.»* (професор О. Бодаков, доцент В. Тарантей, Гродненський університет, 25.11. 87).

Полтавський педагогічний вдячний долі за свого, без перебільшення, видатного ректора, палкого поборника педагогіки добра, навчителя вчителів, гетьмана Педагогічної Майстерності. Авторки пропонованої студії пишуться причетністю до когорти його однодумців, об'єднаних служінням ідеї Майстерності Вчителя.